

**KADURJANAN SAJRONE ANTOLOGI CERKAK *PREMAN* ANGGITANE TIWIEK SA
(Tintingan Sosiologi Sastra)**

WULANDARI

Jurusan Pendidikan Basa lan Sastra Dhaerah
Fakultas Basa lan Seni
Universitas Negeri Surabaya
Imutwulan09@gmail.com

ABSTRAK

Kadurjanan kalebu tumindak nerak ukum lan moral kamanungsan. Tumindak durjana mesthi nuwuhake perkara-perkara kang bisa nyebabake rasa kuwatir tumrap masyarakat, nanging kadurjanan tansah ana sajrone panguripane masyarakat. Kadurjanan bisa ditemokake sajrone salah sawijine karya sastra yaiku antologi cerkak *Preman* (ACP) anggitane Tiwiek SA. Adhedhasar andharan kasebut, antologi cerkak *Preman* (ACP) iki narik kawigaten kanggo diteliti mawa tintingan sosiologi sastra.

Underan panliten iki yaiku kepriye (1) gegambaran tumindak kadurjanan (2) panyebab tumindak kadurjanan (3) akibat saka tumindak kadurjanan. Tujuwane panliten iki yaiku ngandharake (1) gegambaran tumindak kadurjanan (2) panyebab tumindak kadurjanan (3) akibat saka tumindak kadurjanan. Dene paedahe panliten iki ing antarane yaiku, bisa nambahi cacahé panliten ing jagading kasusastran Jawa modern lan bisa kanggo referensi panliti liyane, kanggo bahan pasinaonan ing pamulangan basa Jawa, uga bisa nambahi dhokumentasi bahan rujukan kanggo panliten sabanjure supaya luwih kreatif maneh anggone nulis.

Pamarekan ing panliten iki yaiku sosiologi sastra. Dene metodhe kang digunakake yaiku metodhe dheskriptif kualitatif kanthi pendekatan sosiologi sastra kang dijlentrehake dening Wellek lan Werren. Sumber dhata arupa antologi cerkak *Preman* (ACP) anggitane Tiwiek SA. Dhata panliten iki yaiku tembung lan ukara sajrone antologi cerkak *Preman* (ACP) anggitane Tiwiek SA. Dene tata cara nglumpukake dhata yaiku kanthi teknik maca lan nyathet. Tata cara ngandharake dhata digunakake metodhe dheskriptif analisis kanthi tintingan sosiologi sastra.

Asile panliten iki kaperang dadi telu. (1) Gegambaran tumindak kadurjanan yaiku, (a) kadurjanan kanggo kaperluwan pribadhi, wujudé toh-tohan, apus-apus, nerak kasusilan, ngancam, lan korupsi (b) kadurjanan kanggo kaperluwan kelompok, wujudé ngrampog lan tawuran (2) *Faktor* kang njalari paraga nindakake kadurjanan kaperang dadi loro yaiku, (a) *faktor eksternal*, wujudé antara liya *faktor* ekonomi lan *faktor* lingkungan. (b) *faktor internal*. Wujudé antara liya emosi, frustasi, kabutuhan seksual lan pendidikan. (3) Akibat saka tumindak kadurjanan kaperang dadi telu yaiku, (a) tumrap awake dhewe, wujudé apes lan mlebu bui, (b) tumrap kulawarga, wujudé rugi bandha lan digethingi wong liya, (c) tumrap masyarakat, wujudé ing antarane nuwuhake rasa kuwatir lan rugi bandha.

Tembung wigati: Kadurjanan, sosiologi sastra, ACP

PURWAKA

Landhesan Panliten

Sastra ora bisa dipisahake karo jagade bebrayan, amarga antarane sastra lan bebrayan tansah sesambungan. Perkara-perkara kang kadadeyan ing bebrayan didadekake bahan kanggo ngripta sawijine kaya sastra, saengga sastra kang diripta kasebut cedhak karo panguripan saben dinane. Mula saka kuwi kasusastran bisa digawe kaca benggal tumrap bebrayan. Kaya sing dijlentrehake dening Wellek lan Werren (2014:99) sastra nggambarake lan medharake panguripan. Sastra lan

masyarakat iku pancen nduweni sesambungan. Karya sastra mujudake asil pambudidayane pangripta ngenani perkara kang tuwuh ing masyarakat. Gegayutan-gegayutan kang dimaksud iku disebabake, a) karya sastra diasilake dening sawijining pengarang, b) pengarang iku dhewe perangan saka masyarakat, c) pengarang iku nggunakake samubarang kang ana sajrone masyarakat, lan d) asil karya iku dugunakake dening masyarakat (Ratna, 2009:60).

Wujud sastra Jawa modern sadurunge kamardikan bisa diperang dadi loro yaiku sajrone terbitan

Balai Pustaka lan sajrone terbitan partikelir. Semono uga wujud sastra Jawa modern sawise kamardikan, antarane terbitan partikelir lan terbitan Balai Pustaka ana jurang pamisah, luwih-luwih kanggo sastra Jawa modern sadurunge kamardikan, mligine ngenani tema lan cara njlentrehake (Hutomo, 1975:23). Pangrembakane kasusastran Jawa modern ing jagade kasusastran Jawa sadurunge kamardikan rada suwi, jinis-jinis anyar karya sastra modern sing arupa novel, cerkak, sajak bebas lan lakon panggung modern kasebut durung bisa ditrima karo masyarakat Jawa, amarga masyarakat Jawa ing jaman kuwi wus kulina karo karya sastra klasik kayata metrum, tembang lan sapanunggale.

Adhedhasar laire karya sastra kasebut uga lair pangripta senior ing kasusastran Jawa modern, salah sawijining pangripta senior ing kasusastran Jawa modern yaiku Tiwiek SA sing nduweni jeneng asli, Suwignyo Adi. Lair ing Tulungagung tanggal 08 Juni 1948. Wiwit ngipta lan ngarang kasil mlabar kawat taun 1972 kanthi cerkak sesirah Milah kapacak ing *Panjebar Semangat* No. 27 taun 1972. Wiwit iku uga karyane ndilidir mbanyu mili. Karangan liyane kang awujud cerbung, crita rakyat, crita bocah, crita remaja, crita wayang, reportase lan sawetara artikel pendhidhikan. Karya-karyane sumebar ing udyana basa Jawa sing nate ana lan isih ana kayadene kapacak ing *Panjebar Semangat* lan *Jaya Baya* (Surabaya), *Mekar Sari* lan *Djaka Lodang* (Yogyakarta), *Parikesit*, *Panakawan*, *Jawa Anyar*, *Solopos* (Sala) lan sapanunggale. Salah sawijining karangan kang awujud cerkak, anggitane Tiwiek SA kang wis dibukukake sajrone antologi cerkak yaiku kanthi irah-irahan *Preman*.

Salah sawijine sastra Jawa Modern sing narik kawigatene panliti yaiku cerkak, dipilih antologi cerkak amarga sawijining karya sastra kang ringkes. Kayadene jenenge yen crita sajrone cerkak iku cekak. Masiya critane cekak, nanging masalah sajrone crita kasebut bisa kaandharake kanthi gamblang kang ndadekake para pamaos rumangsa seneng sawise maca. Panliti milih 10 cerkak saka 22 cerkak sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA kang ngandung babagan kadurjanan minangka wujud ngenani kahanan masyarakat Jawa ing jaman saiki. Alasan dipilih Antologi Cerkak *Preman* kanggo objek panliti jalaran sangertine panulis sasuwene iki durung ana sing niliti. Saliyane kuwi tema kang diangkat ing Antologi Cerkak *Preman* iki narik kawigaten kanggo diteliti amarga ngandung babagan kang onjo yaiku babagan tumindak kadurjanan.

Tumindak kadurjanan kalebu tumindak nerak ukum lan moral kamanungsan. Tumindak kadurjanan mesthi nuwuhake perkara-perkara kang bisa nyebabake rasa kuwatir tumrap masyarakat, nanging kadurjanan tansah ana sajrone panguripane masyarakat. Saengga kadurjanan kalebu bab kang sesambungan karo

masyarakat. Kadurjanan kasebut tinemu ing crita cekak iki yaiku arupa toh-tohan, apus-apus, nerak kasusilan, ngancam, korupsi, ngrampong, lan tawuran. Wujud tumindak kadurjanan kasebut cundhuk karo pamawase Kartono (2001:126) kang njlentrehake kadurjanan minangka sakabehe wujud ucapan, tumindak, lan tanduk kanthi cara ekonomis, politis, lan sosial-psikologis ngrugekake banget tumrap masyarakat, nglanggar norma-norma susila, lan bisa ngancam keslametane masyarakat.

Masyarakat lan sastra nduweni sesambungan kang raket antarane siji lan sijine. Sesambungan kasebut yaiku sastra kawangun dening masyarakat banjur sawalike sastra uga bisa ngewangun masyarakat (Tyson sajrone Darni, 2015:3). Mula panliti ngrasa yen riptan sastra iki cocog dianalisis nggunakake pamarekan sosiologi sastra, jalaran sajrone riptan sastra iki ngemot fenomena sosial yaiku kadurjanan. Sosiologi sastra mujudake pamarekan kang nengenake antarane sastra lan masyarakat. Swingewood (sajrone Faruk, 2013:1) njlentrehake sosiologi minangka ilmu kang ilmiah lan objektif ngenani manungsa sajrone masyarakat, ilmu ngenani lembaga-lembaga lan proses-proses sosial.

Adhedhasar andharan mau, mula tintingan sosiologi sastra sajrone panliten iki digunakake minangka piranti kanggo ngonceki perkara-perkara kang tuwuh saka wujud kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA kanthi luwih jeru lan cetha. Panliten iki diajab nduweni paedah tumrap para pamaca kanggo nambahi kawruh ngenani panguripan sosial manungsa lumantar riptan sastra.

Underan Panliten

Adhedhasar lelandhesan panliten sing wis diandharake ing ndhuwur mau, bisa diasilake underane panliten yaiku:

- 1) Kepriye gegambaran ngenani tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA?
- 2) Apa wae kang nyebabake para paraga nindakake kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA?
- 3) Apa akibat saka tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA?

Tujuwan Panliten

Adhedhasar undheran panliten ing ndhuwur bisa didudut tujuwan panliten yaiku:

- 1) Ngandharake gegambaran ngenani kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA.
- 2) Ngandharake panyebab para paraga nindakake kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA.

- 3) Ngandharake akibat saka tumindak kadurjanan sajrone Antologi *Cerkak Preman* anggitane Tiwiek SA.

Paedahe Panliten

Panliten iki diajab bisa nduweni paedah kang kaya ing ngisor iki:

- 1) Panliten iki diajab supaya bisa nambahi cacah panliten ngenani kadurjanan ing kasusastran Jawa modern, lan supaya bisa kanggo referensi panliti liyane.
- 2) Panliten iki diajab supaya bisa kanggo bahan pasinaonan ing pamulangan basa Jawa.
- 3) Panliten iki diajab supaya bisa nambahi dhokumentasi lan ndadekake rujukan kanggo panliten kang sabanjure supaya luwih kreatif anggone nulis.

Wewatesane Tetembungan

Supaya ora uwal saka konsep panliten, mula panliten iki nduweni wewatesan kaya ing ngisor iki:

- 1) Kadurjanan yaiku sakabehe wujud ucapan, tumindak lan tindak tanduk kang kanthi cara ekonomis, politis, lan sosio-psikologis kang ngrugekake banget tumrap masyarakat, nglanggar norma-norma susila, lan bisa ngancam keslametan masyarakat (Kartono, 2015:126)
- 2) Sosiologi sastra yaiku kajian karya sastra kanthi nggatekake aspek-aspek kang ana sajrone masyarakat (Ratna, 2009:2).
- 3) Cerkak yaiku cerita cekak. Cerkak minangka salah sawijining asil karya sastra fiksi kang asipat rekaan. Carita cekak utawa cerkak kagolong genre kasusastran Jawa modern (Hutomo, 1975:38)

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Panliten Sadurunge kang Saemper

Panliten kang saemper bisa digunakake kanggo nambahi kawruh, supaya panliten sabanjure bisa luwih jangkep lan sampurna. Panliten kang saemper sing bisa nyengkuyung karo panliten iki ing antarane yaiku:

- 1) Efi Tri Jayanti, mahasiswa jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah taun 2014 kanthi irah-irahan *Kadurjanan ing Jagading Jurnalisme sajrone Novel Sang Pangeran Pati anggitane Fitri Gunawan tintingan Sosiologi Sastra*. Panliten kasebut njlentrehake ngenani gegambaran kadurjanan, faktor panyebab sing njalari kadurjanan, lan gayutane tindak kadurjanan ing jagading jurnalisme sajrone

novel SPP. Asil panliten Efi nuduhake wujud gegambaran kadurjanan sing arupa nyelewengake kekuwatan. Faktor kang njalari anane kadurjanan bisa diperang dadi loro yaiku faktor internal utawa pribadi lan faktor eksternal utawa sajabane dhiri individu.

- 2) Dyah Tri Wulandari, mahasiswa Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah taun 2015 kanthi irah-irahan *Miyak Kadurjanan Sajrone Cerbung Getih Sri Panggung anggitane Kukuh S. Wibowo tintingan Struktural*. Panliten kasebut ngandharake ngenani wujud crita, sapa paraga-paraga sing disujanani minangka durjana lan pigunane *Getih Sri Panggung*. Panliten iki ngenani unsure intrinsik ana sajrone cerbung *Getih Sri Panggung*, *Foreshadowing* lan pigunane cerbung tumrap bebrayan.
- 3) Ainin Nadziroh, mahasiswa Jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah taun 2015 kanthi irah-irahan *Kadurjanan Sajrone Novel Dahuru ing Loji Kepencil Anggitane Suparto Brata tintingan psikologi sastra*. Panliten kasebut ngenani gegambaran kadurjanan, apa sing njalari dumadine kadurjanan, lan pamungkas kadurjanan.
- 4) Sari Eka Diniati, mahasiswa jurusan Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah taun 2016 kanthi irah-irahan *Kadurjanan sajrone crita rakyat Lebur ing Borobudur anggitane Hastarahardjo tintingan sosiologi sastra*. Panliten kasebut ngenani gegambaran kadurjanan, apa sing nyebabake paraga nindakake kadurjanan lan cara mungkasi kadurjanan. Asil panliten Sari nuduhake gegambaran kadurjanan yaiku paten-paten, ngrampog, ngruda peksa, nerak kasusilan, ngancam lan sapanunggal.

Panliten kang saemper karo panliten iki padha ngandharake ngenani babagan kadurjanan kang ana ing sajrone karya sastra fiksi kanthi awujud cerbung, novel lan crita rakyat. Bedane antarane panliten iki karo panliten saemper liyane yaiku obyek kang digunakake, yen panliten saemper liyane nggunakake novel, cerbung lan crita rakyat kanggo sumber panlitene nanging ing panliten iki sumbere saka crita-cita cekak sajrone Antologi *Cerkak Preman* anggitane Tiwiek SA. Saliyane iku wujud kadurjanan sing digambarake, uga ngrembug babagan akibat kang diasilake saka tumindak kadurjanan sajrone antologi cerkak *Preman*.

Kasusastran Jawa Modern

Sastra Jawa modern mujudake kasusastran Jawa kang urip ing tengah-tengahing masyarakat Jawa jaman saiki. Sastra mau nduweni genre-genre pambada karo

genre-genre sadurunge, babagan kasebut disebabake amarga anane daya pangaribawa saka genre *manca*. Wujude sastra Jawa Modern, kaya kang diandharake dening Ras (1985: 8) yaiku sastra kang oleh pangaribawa saka sastra manca. Mula ora nggumunake, yen wujude sastra Jawa modern memper karo sastra Manca, kayata: *short story* padha karo carita cekak (sabanjure katulis cerkak), *long story* padha karo cerita sambung (sabanjure katulis cerbung), *poem* padha karo guritan, lan *novel* ing sastra Jawa uga padha tegese karo novel.

Cerkak

Cerkak utawa crita cekak yaiku mujudake salah sawijining genre kasusastran Jawa Modern kang isih ngrembaka nganti saiki. Miturut Suparto Brata (sajrone Pranowo, 1993:41) cerkak minangka crita kang adhedhasar ide crita lan bisa dimarekake kanthi singkat. Kang diarani singkat iku kudune ana kabutuhan kang diperlokake kanggo mbangun lan mungkasi crita. Sanajan singkat, crita kasebut wis sampurna. Prakara kang muncul utawa dimunculake dening pangripta sajrone reriptane iku wis diwangsulni ing pungkasan crita, mula para pamaca bisa weruh wangsulan saben-saben ana pitakonan ngenani crita.

Edgar Allan Poe (sajrone Nurgiyantoro, 2009:10) yaiku sastrawan saka Amerika, ngandharake menawa cerkak iku salah sawijining crita kang wis cukup diwaca sepisan, udakara antarane setengah nganti rong jam sekirane ora bakal ngira digawe novel. Dawane cerkak iku werna-werna. Ana cerkak kang cekak (*short story*), uga ana kang cekak banget yaiku watara 300-an tembung, ana cerkak kang dawane cukup (*middle short story*), sarta ana cerkak kang dawa (*long short story*) kang kaperang dadi puluhan utawa pirang-pirang puluh ewu tembung.

Sastra lan Bebrayan

Sastra nduweni sesambungan kang raket karo bebrayan. Miturut Luxemburg (1989:23) sastra kang ditulis ing wektu tartamtu sesambungan karo norma-norma lan adat istiadat ing jaman kasebut. Sastra minangka gegambarane saka panguripane manungsa, mula ora gumun yen maneka werna perkara kang ana ing jagading bebrayan didadekake kaca benggala tumrap para pangripta kasusastran kanggo ngripta karyane. Bab kasebut cundhuk karo pamawase Hardjana (1994:73) menawa nalika pangripta nulis crita, pangripta nduweni pamawas ngenani paraga imajinasi lan lingkungan sing bisa makili paraga-paraga lan lingkungan tartamtu. Sastra kang diripta uga mujudake kekarepane manungsa kanggo ngungkapake perkara kang ana ing jagade bebrayan. Bab iki selaras karo pamawase De Bonald (sajrone Wellek lan

Werren, 2014:99) kang ngandharake ngenani sastra minangka wujud pangrasane bebrayan, dene manungsa dhewe minangka perangan saka bebrayan.

Bebrayan mujudake sakumpulane manungsa kang nduweni sambung rakete antara siji lan sijine kang ana ing salah sawijine wilayah. Miturut Endraswara (2008:44), hakekat uripe wong Jawa ora bisa uwal saka pangupaya tumindak becik marang masyarakat sakupenge. Bebrayan ora bisa dipisahake karo sastra, amarga anane sastra disebabake kekarepane saka bebrayan, sastra diripta kanggo bebrayan, lan sastra nduweni tujuwan kanggo bebrayan. Mula bisa diandharake yen kasusastran iku asale saka bebrayan, dening rakyat lan kanggo rakyat.

Sosiologi Sastra

Sosiologi sastra mujudake pameran kang nengenake babagan sosial lan sastra. Miturut Ratna (2009:1-2) sosiologi sastra saka basa Yunani sing dumadi saka tembung *sosio/socius* lan *logi/logos*, *sosio* tegese bebrayan lan *logos* tegese ilmu, dadi sosiologi tegese ilmu asal usul lan pangrembakane bebrayan. Ratna uga njlentrehake sejatine antarane sosiologi lan sastra nduweni objek sing padha yaiku manungsa sajrone bebrayan. Bab kasebut selaras karo pamawase Soekanto (2012:15) kang njlentrehake sosiologi kalebu ilmu sosial kang objeke bebrayan.

Miturut Wellek lan Werren (2014:100) nyethakake konsep sosiologi sastra kaperang dadi telu yaiku:

- Sosiologi pangripta kang mbahas ngenani profesi pangripta lan institusi sastra kayata dhasar ekonomi produksi sastra, status pangripta, ideologi pangripta lan sapiturute ngenani pangripta.
- Sosiologi kasusastran kang nengenake babagan kang sesambungan karo kasusastran iku dhewe, kang ngemu babagan isi kasusastran, tujuwan, sarta babagan liyane kang kasirat sajrone kasusastran kasebut kang sesambungan karo perkara-perkara sosial.
- Sosiologi kang nengenake pamaca daya pangribawa saka kasusastran.

Kadurjanan

Miturut Kartono (2015:142) kadurjanan bisa dideleng saka saperangan aspek yaiku (1) kadurjanan dideleng saka aspek yuridis yaiku ana pawongan kang nglanggar ukum utawa undhang-undhang pidana lan ditetepake salah karo pengadilan sarta diwenehi ukuman. (2) kadurjanan dideleng saka aspek sosial yaiku pawongan kang gagal anggane nyarasake dhiri utawa nindakake tumindak kang ora selaras kanthi sadhar utawa ora sadhar saka norma-norma kang ana ing masyarakat

saangga tumindak kasebut ora bisa dibenerake dening masyarakat. (3) kadurjanan dideleng saka aspek ekonomi yaiku nalika ana pawongan dianggep ngrugekake wong liya kanthi luwih mentingake ekonomine marang masyarakat saangga wong kasebut ngalangi kesenengane wong liya.

1) Wujud Tumindak Kadurjanan

Tumindak kadurjanan akeh banget sing wis kedadeyan ing masyarakat kayata mateni, ngrampong, maling, mruwasa, lan sapiturute. Selaras karo Kartono (2001:136) kang njlentrehake tumindak durjana antarane yaiku, 1) nggorok nganti mati, nyekek nganti mati, ngracun nganti mati; 2) ngrampas, ngrampong, nyerang, nggarong; 3) seks lan mruwasa; 4) maling, nyolong; 5) ngancam, intimidasi, meres; 6) malsu; 7) korupsi, nyogok, nyuap; 8) nglanggar ekonomi; 9) nggunakake senjata api 10) nglanggar sumpah; 11) bigami; 12) kadurjanan ing jagading politik; 13) nyulik; 14) nyalah gunakake narkotika.

2) Penyebab kang Njalari Tumindak Kadurjanan

Miturut Abdulsyani (1987:44-51) panyebab kang ndadekake pawongan nindakake tumindak kadurjanan bisa diperang dadi loro yaiku *faktor internal* (saka dhirine individu) lan *faktor eksternal* (saka njabane individu). *Faktor internal* diperang dadi loro, yaiku kang asipat khusus lan asipat umum. Faktor internal kang asipat khusus kayata (1) sakit jiwa, (2) daya emosional, (3) rendahnya mental, (4) anomie (kebingungan). *Faktor internal* kang asipat umum kayata (1) umur, (2) saresmi, babagan kang sesambungan karo awak, (3) kalungguhan individu, (4) pendhidhikan individu, (5) perkara panglipur individu. *Faktor eksternal* kayata (1) *faktor* ekonomi, (2) *faktor* agama, (3) *faktor* lingkungan.

Landhesan Teori

Teori sosiologi sastra kang digunakake yaiku teori sosiologi sastra kang dijlentrehake dening Wellek Werren. Wellek Werren njlentrehake sosiologi sastra dadi telu yaiku sosiologi pangripta, sosiologi kasusastran lan sosiologi pamaca. Perangan kang bakal ditengenake ing kene yaiku sosiologi kasusastran. Perangan teori sosiologi sastra kang dijlentrehake dening Wellek Warren iki nduweni sesambungan karo isi kasusastran, tujuwan sarta babagan liyane kang kaimpen sajrone kasusastran uga sesambungan karo perkara sosial.

Konsep kadurjanan kang digunakake kanggo nganalisis bab kadurjanan yaiku konsep kang diwawas dening Kartono. Kartono ngelompokake tumindak kadurjanan miturut cara nindakake kadurjanan yaiku nggunakake piranti lan tanpa nggunakake piranti. Bab iki diajab supaya bisa mujudake kamanunggalan tintingan kang utuh lan jangkep.

METODHE PANLITEN

Ancangan Panliten

Panliten kanthi irah-irahan *Kadurjanan sajrone Antologi Cerkak Preman Anggitane Tiwiek SA* kanthi nggunakake tintingan sosiologi sastra iki mujudake panliten kualitatif. Semi (2012:11) njlentrehake menawa panliten kualitatif mujudake panliten kang ora ngutamakake *kuantifikasi* adhedhasar angka-angka, nanging kang diutamakake yaiku *penghayatan* tumrap sesambungan antarane konsep kang dikaji kanthi cara *empiris*. Panliten kualitatif nduweni tujuwan kanggo mangerteni bab-bab kang dumadi tumrap subjek panliten kanthi cara *dheskriptif* sajrone wujud tembung-tembung lan basa, ing sawijine bab sing mligi kanthi nggunakake maneka warna metode ilmiah (Moleong, 2008:6). Metodhe kang selaras kanggo nintingi panliten kanthi objek sastra kang wujud tembung-tembung yaiku nggunakake metode *dheskriptif kualitatif*. Panliten kanthi nggunakake metode *dheskriptif kualitatif* dirasa trep kanggo nintingi Antologi *Cerkak Preman* anggitane Tiwiek SA kanthi cetha.

Sumber Dhata

Selaras klawan ruang lingkup panliten kang diandharake panulis, menawa sumber dhata ing panliten iki yaiku isi cerkak anggitane Tiwiek SA kang kapacak ing Antologi *Cerkak Preman* kang diterbitake dening Paramarta Tulungagung taun 2016. Saka 22 cerkak kang kapacak sajrone Antologi *Cerkak Preman* mau kapilih 8 cerkak kang isine ngenani tumindak kadurjanan.

Dhata

Siswantoro (2010:70), njlentrehake menawa dhata mujudake sumber informasi kang diseleksi minangka bahan analisis. Dhata kang digunakake sajrone panliten iki yaiku dhata-dhata sing awujud tembung-tembung kayata frase, tembung, ukara lan wacana kang sesambungan karo undherane panliten. Sepisan kang sesambungan karo gegambarane tumindak kadurjanan, panyebab para paraga nindakake kadurjanan lan akibat tumindak kadurjanan sajrone Antologi *Cerkak Preman* tumrap kanyatan ing panguripane bebrayan anggitane Tiwiek SA.

Instrumen Panliten

Instrumen panliten kang digunakake sajrone panliten Antologi *Cerkak Preman* yaiku panliti dhewe. Babagan kasebut selaras karo pamawase Sugiyono (2013:305-306) kang njlentrehake sajrone panliten kualitatif kang dadi instrumen utawa piranti panliten yaiku panliti dhewe. Panliti kualitatif minangka *human instrumen*, kang fungsine netepake fokus panliten, milih informan minangka sumber dhata, nindakake pangumpulan dhata, nile kuwalitas dhata, nganalisis

dhata, nafsirake dhata lan nggawe dudutan babagan panemune kasebut.

Tata Cara Ngumpulake Dhata

Panliten iki anggone ngumpulake dhata ora sembarangan, nanging manut tata cara tartamtu. Cara ngumpulake dhata ing panliten iki ana saperangan *tahap* yaiku: kapisan, maca bola bali cerkak-cerkak mau lan mangerteni apa isine crita (metode hermeneutika). Kapindo, nengeri tetembungan kang dianggep minangka tembung kunci utawa bisa diarani nggunake sistem tandha kang gegayutan karo babagan kadurjanan lan sabanjure mahami isi crita sing bakal dianalisis.

Tata Cara Njlentrehake Dhata

Adhedhasar pangetrapane teknik *open coding*, mula tata cara njlentrehake dhata ing panliten iki yaiku:

- 1) Nglumpukake, ngrinci lan mriksa dhata kang sesambungan karo gegambaran tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA.
- 2) Nggolongake dhata kang wis dikumpulake adhedhasar gegambaran tumindak kadurjanan yaiku judi, apus-apus, ngancam, nerak kasusilan, korupsi, ngrampong, lan tawuran.
- 3) Nganalisis gegambaran tumindak kadurjanan kang wis dikumpulake kanthi cara njlentrehake dhata-dhata kang wis didokumentasekake.
- 4) Menehi dudutan ngenani tumindak kadurjanan kang kinandhut sajrone Antologi Cerkak *Preman*.

Tata Cara Nyguhake Asile Panliten

Tata cara nulis asile panliten iki yaiku arupa dheskripsi ngenani underane crita babagan kadurjanan sajrone antologi cerkak *Preman*, alasan kang njalari kadurjanan lan cara mungkasi kadurjanan kasebut. Panliten iki kanthi sistematika kasusun saka limang bab yaiku 1) Purwaka, 2) Tintingan Kapustakan, 3) Metodhe Panliten, 4) Asile Panliten, 5) Panutup.

ANDHARAN ASILE PANLITEN Gegambaran Tumindak Kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman*

Gegambaran wujud tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA iki yaiku judi, apus-apus, ngancam, nerak kasusilan, korupsi, ngrampong, lan tawuran. Luwih cethane, jlentrehan bisa dideleng ana ing ngisor iki.

Kadurjanan kanggo Kaperluwan Pribadi

Gambaran tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA, salah sawijine disebabake anane kaperluwan pribadi. Kaperluwan pribadi paraga tuladhane

awujud toh-tohan, apus-apus, nerak kasusilan, ngancam lan korupsi.

Toh-tohan (Main)

Toh-tohan bisa kalebu tumindak nyimpang saka katentuan agama, ukum lan bebrayan. Umume tumindak kadurjanan iki ora nggawe cilakane wong liya, nanging bisa kalebu sipat kriminal. Gegambaran tumindak kadurjanan mligine toh-tohan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA ana ing cerkak *Banyon*. Bisa kabukti saka cuplikan ukara ing ngisor iki.

“Padikan wis eneng. Mung aku rung ketemu wonge. Kuwi lho, Man Kenci cah kidul kali. Angkahku nek kowe mathuk bengi iki arep takparani.”

“Man Kenci sing tas dum dum waris kuwi, ya? Oke, aku mathuk! Kandhakna, patohanku pengaji supra ex anyar. Wani ra nggandhengi? (Banyon, 2016: 2)

Tumindak kadurjanan mligine bab toh-tohan ditindakake dening paraga Joni Corut minangka tumindak kang luwih mentingake Kaperluwanpribadine lan kanggo nggayuh pepenginan uga kesenangan dheweke ora mredulekake marang wong liya nadyan tumindak kasebut nglanggar norma ukum lan agama. Kadadeyane nalika Edy Kisut maradhayoh menyang omahe Joni Corut, Joni Corut takon Edy Kisut wis ana sing digandhengake apa durung. Edy Kisut nggandhengake Man Kenci, kabeneran Joni Corut langsung gelem lan mathuk. Joni Corut bakal matohake pengaji Supra Ex anyar.

Apus-Apus

Apus-apus bisa uga diarani ora jujur kanthi cara sing sadurunge wis direncanakake. Apus-apus mujudake salah sawijine jinis tumindak kang ora becik. Tumindak kadurjanan kasebut nduweni tujuwan kanggo ngapusi wong liya lan sajrone apus-apus nduweni unsur sengaja kanggo ngelesi ukuman utawa akibat saka tumindak kang wis ditindakake. Gambaran tumindak kadurjanan apus-apus sajrone antologi cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA yaiku bisa dideleng ana ing cerkak *Gerdhu*. Bisa kabukti kaya cuplikan ukara ing ngisor iki.

Kamdi kapeksa blaka. Jarene, antarane dheweke karo Pak Dulkampret wis ana *kong kalikong*. Tugase Pak Dul jaga dilintirake marang Kamdi, sauntara Pak Dul marang garwane tetep kandha yen bengi iki entuk giliran jaga. Kamangka satemene Pak Dul nggunakake kalodhangan kanggo *ndhekemi* randha Ngatemi wetan kali. (Gerdhu, 2016: 55)

Tumindak kadurjanan apus-apus sing ditindakake dening Pak Dul kasebut luwih mentingake Kaperluwanpribadi. Kamdi blaka menehi katrangan marang Pak Wigan, yen dheweke lan Pak Dul kuwi wis

kongkalikong. Tugase Pak Dul jaga gerdhu dilintirake marang Kamdi lan oleh upah, dene Pak Dul sing sadurunge nduweni niat kanggo ngapusi garwane yen bengi kuwi tetep kandha entuk giliran jaga. Kamangka sing satemene kalodhangan kasebut digunakake Pak Dul kanggo ndhekemi randha wetan kali sing jenenge Ngatemi.

Nerak Kasusilan

Tumindak kang nerak kasusilan minangka tumindak kang nyimpang saka norma-norma lan nerak ukum kang magepokan karo prinsip kesopanan. Prinsip kesopanan bisa ditegesi yen manungsa kudu bisa njaga aji saka dhirine. Pawongan kang nerak kasusilan tegese pawongan kasebut wis nindakake bab sing ala. Gambaran wujud kadurjanan sajrone antologi cerkak *Preman* bisa kabukti saka cuplikan ukara ing ngisor iki.

Kaya wektu sore iku. Lagi bae teka, Ming sakanca wis gawe rancangan kanggo ngisi malem takbiran. Ora kok nganakake tebir keliling utawa tebir neng mesjid, nanging arep nganakake pista neng prapatan cedhak pasar. Pak lan Mbok Kadim wis apal. Sing diarani pista iku genah yen pista minuman keras aliyas mabuk-mabukan. (Jumedhor ing Malem Takbiran, 2016: 82)

Tumindake Ming lan sakancane kang wis nerak kasusilan nduweni tujuan kanggo nggayuh pepenginan lan luwih mentingake kepentinganane pribadi. Ming sing mentas metu saka pakunjara, dheweke nggawe rencana karo sakanca-kancane kanggo ngisi malem takbiran. Rencanane kuwi ora nganakake tebir keliling utawa tebir ing masjid, nom-noman kabeh kuwi malah arep ngawe pista ing prapatan sing cedhak pasar. Ditegesi yen pista ing kene kuwi yaiku pista miras lan pista mabuk-mabukan. Pak Kadim lan Mbok Kadim bisa tumindak apa-apa lan ora wani ngelarang, jalaran mengko yen diaruh-aruhi bisa salah tampa.

Ngancam

Ngancam mujudake salah sawijine tumindak kadurjanan kanthi ucapan sing kasar utawa bisa uga nganggo tumindak sing kasar marang wong liya, saengga ndadekake wong liya manut karo pangancame sing wis diucapake. Gambaran tumindak kadurjanan ngancam sajrone antologi cerkak bisa dideleng ing cuplikan ukara ngisor iki.

“Wong apik apa! Genah kowe ki pekpekan sing arep nyulik bocah wedok! Wis, dibakar ae!” cluluhe sawenah pawongan karo nggoco rai. Ora kober dakendhani, ora wurung saka irungku mancur getih abang. (Mrempul, 2016: 112)

Cuplikan ukara ing ndhuwur dumadi nalika priya kang aran Jiman arep subuhan ing salah sawijining

langgar ing Desa Panjer. Jalaran tangine krinan, priya iki ora kober subuhan ing omah. Sarampunge kulakan, dheweke mampir langgar karepe subuhan. Priya iki klithih-klithih nggoleki padasan, amarga lampu langgar sing ora pati padhang. Tur maneh lagi pisan kuwi priya iki mampir subuhan ing Desa Panjer. Lagi plingukan, ana bocah wadon wis rukuhan liwat ing sisihe. Dijawil dening Jiman lan ditakoni panggon padan. Nanging bocah wadon iku njerit lan mlayu ngadoh, sajak ana babagan kang ndadekake rasa wedi. Swara njerite bocah wadon iki nggatekake pawongan sing lagi dzikir neng njero langgar. Banjur menyat mrepegi dununge swara, wong-wong sakiwa tengge langgar melu-melu ngebyuk pisan. Jalaran kahanan kasebut Jiman kena tuduh pekpekan sing nggawa mlayu bocah wadon. Yen ora gelem ngakoni bakal dibakar.

Korupsi

Korupsi mujudake tumindak kadurjanan kang nyelewengake, ngenthit, njupuk duweke wong liya utawa samubarang kang dudu duweke. Tumindak korupsi luwih mentingake dhuwit kanggo Kaperluwanpribadi. Tumindak korupsi iku biasane uga sing dijupuk dhuwite negara, nanging saiki tumindak korupsi bisa ditindakake ing ngendi wae. Gegambaran wujud tumindak kadurjanan korupsi sajrone antologi cerkak *Preman* bisa dideleng ana cuplikan ing ngisor iki.

“Pinter! Pancen ya kuwi rencanaku. Mula ora aneh ta yen aku mbungahi? Saka adol jatah kuwi awake dhewe rak bisa ngijolake mobil sing luwih apik, elek-eleke Carry. Mosok selawase tumpakane mung mobil Hijet! Njur ngijolake sepedha motore Anjar. Gajege Anjar pengin nduwe Kharisma.” (Jatah, 2016: 60)

Cuplikan ing ndhuwur dumadi nalika Suntoro rembugan karo Sriasih. Priya iki njarwani yen dheweke antuk jatah saka kantore. Suntoro ing kene nduweni rencana arep ngedol jatah sing diamanahake dening dheweke. Saka dol-dolan jatah kuwi mau, dheweke bisa ngijolake mobil sing luwih apik, elek-elekane Carry. Saliyane kuwi uga bisa ngijolake sepedha motore Anjar. Gawe senenge Anjar, lan nuruti kekarapane. Anjar iku jenenge anake. Jenenge ganep Anjar Laksitrukmi. Anak mbarep, saiki wis ngancik kelas loro SMU ning durung nduwe adhi.

Kadurjanan kanggo Kaperluwan Kelompok

Gegambaran tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak Preman anggitane Tiwiek SA salah sawijine disebabake anane kaperluwan kelompok. Kaperluwan kelompok ing antarane bisa kaluwarga, masyarakat lan golongan. Kaperluwan paraga sajrone antologi cerkak iki tuladhane awujud tawuran lan ngrampog. Luwih cethane jlentrehan bisa dideleng ana ing ngisor iki.

Ngrampog

Ngrampog mujudake tumindak kanthi cara sengaja njupuk samubarange wong liya kanthi cara peksa lan ana sing nggunakake kekerasan, ancaman, paten-pinaten utawa nganggo piranti-piranti kayata bedhil, ladhing lan sapiturute. Gegambaran tumindak kadurjanan awujud ngrampog sajrone Antologi Cerkak *Preman* bisa kabukti kaya cuplikan ing ngisor iki.

“Kakrokane, numpak montor cik bantere,” aloke salah siji sing lagi andhok.

“Biyasa Pak, lare enem,” tumanggape Degsiyo. Katone ayam, mangka sejatine kemrungsung. Awit dheweke paham banget sing mentas amblas iku mau genah si Genjor karo Dugel. Aweh tandha yen upayane ngrampog tas ing njero mobil beres! (Kalah Akal, 2016: 88)

Cuplikan ukara ing ndhuwur mujudake tumindak kadurjanan ngrampog kang ditindakake dening paraga Genjor, Dugel, lan Degsiyo. Tumindak kasebut sadurunge wis direncanakake. Wis padha kong kalikong. Bisa diweruhi yen sawise Genjor lan Dugel nglancarake upayane ngrampog tas ing njero mobil beres, sepedha montor sing ditumpaki mlayu banter kanthi bleyer-bleyer. Menehi tandha marang Degsiyo yen tumindake ngrampog wis kasil lan kalaksanaan kanthi lancar. Wong-wong papat padha kaget. Degsiyo katon ayam, nanging sejatine atine lagi kemrungsung. Jalaran kamiweden Degsiyo aweh wangsulan sing bisa nylametake dheweke supaya wong-wong ora curiga.

Tawuran

Tawuran minangka perangan saka tumindak kadurjanan kang nglibatake wong akeh kanthi nggunakake kakuwatan awak. Tumindak kadurjanan mligine tawuran kadangkala nggunakake piranti. Piranti kasebut digunakake kanggo ngalahake lawan, kayata bedhil, clurit, glathi, watu lan sapiturute. Umume tumindak tawuran kanthi adhedhasar kelompok, tegese yen salah sawijine anggota ana sing kena perkara, liyane melu mbelani. Gambaran tumindak kadurjanan mligine tawuran uga bisa dideleng ana ing cerkak *Preman*. bisa kabukti saka cuplikan ukara ing ngisor iki.

“Dh... dhik, ka... kae ndang ...dhangdhute geger! Segrombolan pemudha gawe o...onar! Dha munggah panggung ra kena dikandhani!” ujure bos pasar malem kuwi karo krenggosan. (Preman, 2016: 137)

Cuplikan ukara ing ndhuwur nuduhake anane tumindak kadurjanan mligine tawuran. Tawuran dumadi nalika dhangdhut digawe geger segerombolan pemudha. Bos preman langsung ngandhani anak buahe supaya langsung terjun ing panggone. Bab kasebut bisa dadi bukti yen sajrone cerkak *Preman* anane tumindak kadurjanan mligine tawuran ditindakake dening kelompok pemudha sing kawitane nggawe geger.

Kelompok preman langsung muntap. Niyat arep mbubarake, nanging pemudha kasebut mbandel. Tawuran dumadi saya rame antarane genk preman lan pemudha sing gawe onar.

Faktor kang Njalari Paraga Nindakake Tumindak Kadurjanan sajrone Antologi Cerkak Preman

Faktor kang njalari para paraga sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek S.A iki kang nindakake tumindak kadurjanan bisa kaperang dadi loro yaiku *faktor* saka sanjabane dhiri pribadi (eksternal) lan *faktor* saka dhiri pribadi (internal). Sabanjure *faktor-faktor* kang nyebabake tumindak kadurjanan bakal dijlentrehake kanthi luwih rinci ana ing andharan ngisor iki.

Faktor sanjabane dhiri pribadi (eksternal)

Faktor eksternal iki tuwuh ana ing sanjabane dhiri pribadi lan sesambungan karo panyebab tumindak kadurjanan. *Faktor* saka sanjabane dhiri pribadi kang njalari para paraga tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* iki kaperang dadi loro, yaiku *faktor* ekonomi lan *faktor* lingkungan.

Faktor Ekonomi

Faktor ekonomi minangka salah sawijine panyebab para paraga nindakake tumindak kadurjanan. Miturut Thomas Van Aquino (Kartono, 2015:168) njlentrehake menawa tuwuhe tumindak kadurjanan disebabake karana kecingkrangan. Awit yen pawongan ngalami kecingkrangan, bisa ndadekake manungsa nindakake tumindak kadurjanan lan asusila. Tumindak kadurjanan sajrone antologi cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA luwih akeh dituwuhake saka anane faktor ekonomi. Jalaran sakabehan kebutuhan ing sabendinane ora kacukupan. Luwih cethane bisa kabukti saka cuplikan ukara ing ngisor iki.

Aku pengin sugih. Aku kudu njago Samekto. Karo maneh, ora mungkin Pak Lurah Dlemun njlomprongake. Wusana Edy Kisut gawe pepunthon berani kang banget nekad! (Banyon, 2016: 5)

Cuplikan ukara ing ndhuwur nuduhake yen kanggo mujudake pepengine Edy Kisut dadi wong kang sugih, mula dheweke nekad melu toh-tohan njago calon Lurah Samekto. Percaya marang omongane Pak Lurah Dlemun yen ora bakal njlomprongake, amarga manut omongane Pak Lurah Dlemun ora kira Adiwaseso menang. Dheweke nduweni pepenginan dadi wong sugih, nanging ora gelem kerja sing rekasa. Bab kasebut bisa dadi bukti yen sajrone cerkak Banyon iki nuduhake yen tumindak kadurjanan kang ditindakake dening Edy Kisut yaiku jalaran faktor ekonomi.

Faktor Lingkungan

Apik alane tumindake pawongan bisa dijajari saka lingkungan ing sakiwa tengene, lingkungan nduweni pengaruh tumrap kapribadhen lan tumindake pawongan.

Lingkungan sing dimaksud yaiku lingkungan kulawarga lan lingkungan masyarakat iku dhewe. Pangaribawane kanca lan tangga nyebabake pawongan nindakake kadurjanan. Tumindak kadurjanan sajrone antologi cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA salah sawijine dituwuhake saka anane faktor lingkungan. Bisa kabuti saka cuplikan ukara ing ngisor iki.

“Sun! Wah, aku iri lho! Ambak cinaket karo bos ora kaya kowe! Nganti jatahe barang diwenehake kowe. Kokguna-gunani pa, Sun? Eh, wis oleh *pembeli* apa durung? Nek durung aku duwe calon. Wonge wani seket yuta *kontan*. Ning ya kuwi, aku njaluk bageyan. Priye?” (Jatah, 2016: 63)

Cuplikan ukara ing ndhuwur nuduhake yen Sunoro arep kena pangaribawane kanca sing aran Johan. Sunoro sing sakawit ora kepengin ngedol jatahe jalaran wis dilarang karo bojone supaya jatah kuwi diwenehna marang wong liya sing lagi mbutuhake kanthi gratis, bareng keprungu omongane Johan sing kaya mangkono dheweke langsung kebimbang. Johan nawakake marang Sunoro yen dheweke wis nduwe calon panuku jatah kasebut, dheweke arep dadi perantara antarane Sunoro lan calon panuku lan njaluk bageyan. Umpama Johan ora nawakake calon panuku marang Sunoro, dheweke arep nurut marang bojone lan ora bakal ngedol jatah kasebut.

Faktor saka dhiri pribadi (internal)

Abdulsyani (1987:44-51) njlentrehake menawa panyebab pawongan nindakake kadurjanan saka dhiri pribadi individu kaperang dadi loro, yaiku asipat khusus lan asipat umum. *Faktor* kang nyebabake para paraga sajrone Antologi Cerkak Preman iki kaperang dadi 4, yaiku karena emosi, frustrasi, kabutuhan seksual lan faktor pendhidhikan. Andharan kang luwi jlentreh ana ing ngisor iki.

Emosi

Emosi nduweni pangaribawa tumrap panguripane manungsa. Tegese maneka warna wujud emosi kuwi yen ora bisa ngendalekake ndadekake manungsa nindakake kadurjanan. Sajrone Antologi Cerkak *Preman* ana paraga kang nindakake tumindak kadurjanan sing disebabake rasa emosi. Bisa kabukti saka cuplikan ukara ing ngisor iki.

Dugel mung plonga-plongo. Degsiyo muntap. Dheweke duwe pandakwa, Genjor lan Dugel genah wis sagendhu saglugu niat ngiyanti dheweke. Mula tanpa angka-angka Degsiyo mamerake kaluwihane ndugang. Sing didugang tiba glanggaran. Sajak ora narimakake, Genjor lan Dugel enggal tangi lan banjur pasang kuda-kuda. Entuk panglawan saka andahane, Degsiyo sansaya waringuten. Sidane, durjana telu sing sakawit

mujudake mitra sekuthon iku dadi tawuran! (Kalah Akal, 2016: 91)

Cuplikan ukara ing ndhuwur nuduhake rasa emosionale paraga Degsiyo marang Genjor lan Dugel. Degsiyo emosi nalika dheweke teka ing markas nemoni Genjor lan Dugel kanggo njaluk bageyan, nanging Genjor sing aweh katrangan yen tas sing mentas dirampog kuwi ora ana isine. Degsiyo ora percaya marang katrangan Genjor, amarga dheweke wis ngira yen tas papat kuwi kabeh isi dhuwit. Saben tas siji isi patang puluh yuta, kaya katrangan guru-guru sing wis kasil dioyak informasi sadurunge. Degsiyo uga ngira yen Genjor lan Dugel wis niat ngapusi lan ngiyanti dheweke, mula emosine Degsiyo muntap. Tanpa angka-angka Degsiyo ndugang Genjor lan Dugel nganti glanggaran, sing didugang enggal tangi lan ngelawan. Degsiyo sansaya waringuten. Ndadekake wong telu kuwi tawuran. Bab kasebut bisa dadi bukti yen sajrone cerkak *Kalah Akal*, tumindak kadurjanan sing ditindakake dening paraga Degsiyo disebabake karena rasa emosi.

Frustrasi

Frustrasi minangka salah sawijine *faktor* kang njalari tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA. *Faktor* iki tuwuh ana sajrone dhiri pribadine paraga. Bisa kabukti saka cuplikan ukara ing ngisor iki.

....*sampeyan ora susah ngarep-arep tekaku Mas, aku ekhlasna urip ndampingi koh Cui Lan Tong neng Hongkong. Yen sampeyan sir rabi maneh ya rabiya.....*ngono antara liya isi surate bojoku.

Nah, ya kuwi jalarane aku dadi preman. Genahe ngono aku iki prustasi. Aku kentekan akal lan koncatan nalar waras. Tundhone gampang kena pambujuke setan. (Preman, 2016: 128)

Cuplikan ukara ing ndhuwur nuduhake yen paraga aku lagi frustrasi karena oleh kiriman surat saka bojone. Dumadi nalika liwat musyawarah kulawarga mutusake bojone sing kudu golek penggaweyan. Penggaweyan sing paling gampang tumrap wong wadon iku dadi TKW neng luwar negri. Paraga aku kapeksa nglilani, najan jroning ati nggondheli. Bojone paraga aku sida budhal menyang Hongkong mung rong taun, nem sasi pisan bakal kirim dhuwit. Jebul ora cocog karo kanyatan. Sawise nem wulan mlaku, dudu kiriman dhuwit sing teka nanging layang. Isine nuduhake yen bojone saiki dirabi anake bosa lan wis urip mapan. Saka kadadeyan kasebut ndadekake paraga aku kentekan akal lan koncatan nalar waras, saengga ndadekake paraga aku gampang nindakake tumindak kang ora becik yaiku narjeti wong-wong lan njaluk dhuwit kanggo tuku omben-omben dheweke lan sakancane. Bab kasebut bisa dadi bukti yen sajrone cerkak *Preman* iki kadurjanan sing

ditindakake dening paraga aku salah sijine yaiku jalaran faktor frustrasi.

Kabutuhan Seksual

Kabutuhan seksual minangka kabutuhan dhasar manungsa kang awujud ekspresi kanggo nglampiasake rasa tresna kang dialami sapa-dha-padha tumrap pawongan kang ditresnani. Pawongan kang ora bisa ngendakake hawa nepsune kang gedhe bakal nggayuh pepenginane kanthi maneka cara. Salah sawijine tumindak kadurjanan kang disebabake saka kabutuhan seksual bisa kabukti ing ngisor iki.

Mangkono, penggaweyanku sakanca saben bengi sajroning ngamanake pasar malem kasebut. Lan ora krasa wis entuk limang dina kene tugas. Daketung-etung dhuwitku wis cukup nggo ngumbar syahwat neng *Wisma Sekarbirahi*. Mula esuk iki aku nggenthirit menyang kutha Ngunut, papane *lokalisasi* kasebut. (Preman, 2016:133)

Paraga aku ngrasa anggone jaga pasar malam wis ana limang dina. Dhuwit kang ngumpul yen dietung-etung wis cukup kanggo ngumbar syahwat ing *Wisma Sekarbirahi*. Priya iki bisa kaya mangkene, amarga wiwitan ditinggal bojone lunga menyang luwar negeri. Ora ana kang muasake hasrat seksuale, banjur disalurake marang bocah wadon kang ora nggenah lan bisa dituku. Mujudake tumindak durjana ing dhirine jalaran anane kabutuhan seksual kang ora kawujud. Anane durjana ing dhirine paraga aku, diwiwiti nalika dheweke ditinggalake bojone. Awit ora ana kang ngurusi dheweke, banjur priya iki dadi preman lan tumindak sakarepe dhewe.

Faktor Pendhidhikan

Kurange pendhidhikan nyebabake sawijine pawongan susah anggone golek pakaryan kang formal, saengga kabutuhan dhasar ora bisa kagayuh. Kahanan kasebut nuduhake yen tingkat pendhidhikan formal sing minim ing sajrone masyarakat bisa nyebabake dampak tumrap masyarakat. Tumindak kadurjanan sajrone antologi cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA salah sawijine dituwuhake saka faktor pendhidhikan. Bisa kabukti saka cuplikan ukara ing ngisor iki.

Wiwit katon mbelise nalika tamat SD. Sansaya mbelis bareng wis neng SMP. Kapeksa banjur diwetokake saka SMP nalika lagi banyak kelas loro awit kerep mbolos lan tumindak kriminal. (Jumedhor ing Malem Takbiran, 2016: 81)

Cuplikan ukara ing ndhuwur nuduhake paraga Ming nindakake tumindak kadurjanan kang disebabake saka faktor kurange pendhidhikan. Dheweke wis kagolong bocah sing nakal, awit katon mbelis nalika tamat SD. Diwetokake nalika kelas loro SMP jalaran

kerep mbolos. Kahanan kasebut ndadekake Ming ora bisa dadi wong kang bener, saengga masyarakat nganggep dheweke kuwi rendah. Umpama arep golek panggaweyan ya ora bakal ana sing gelem nampa, amarga jaman saiki pendhidhikan kuwi kanggo syarat utama kanggo golek panggaweyan. Pungkasane kanggo nggayuh pepenginane pawongan kasebut bakal nindakake kabeh cara supaya bisa urip, ora preduli kuwi cara sing bener utawa ora bener.

Akibat saka Tumindak Kadurjanan sajrone Antologi Cerkak Preman

Akibat kang diasilake sajrone antologi cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA bisa diperang dadi telu, yaiku cilaka tumrap awake dhewe, tumrap kulawarga lan tumrap masyarakat. Kamangka sakabehan akibat kang diasilake saka tumindak kadurjanan paraga sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA, ora kabeh bisa ditemokake jalaran pengarang anggone ngarang, pungkasane crita kang dicritakake ana sing ngambang utawa cuthel nganti mangkono wae.

Akibat Tumrap Awake Dhewe

Cilaka tumrap awake dhewe mujudake salah sawijine piwales saka tumindak kadurjanan kanthi luwih umum kang dialami. Jalaran wis nindakake tumindak kadurjanan banjur oleh piwales tumrap awake dhewe. Bisa dideleng yen akibat saka tumindak kadurjanan salah sawijine bisa ditemokake sajrone cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA.

Apes

Pawongan kang nandang apes utawa sial minangka pawongan sing ora untung. Anane akibat apes saka tumindak kadurjanan kang wis ditindakake sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA. Cuplikane kaya ing ngisor iki.

Nalika menggok nengen ing pretelon cedhak gardhu, rada keladuk mangan dalan. Ndilalah saka arah lelawanan ana iring-iringan mobil sing lagi ngadani takbir killing. Kanggo nginggati tabrakan, Ming mbanting setir mengiwa. Cilakane, anggone mbanting setir kerosan. Akibate, montor bablas nyantap gardhu ing kiwa dalan. Jumedher swarane. Ming kotal tiba mengarep, sirahe natap lingir tembok. Sakala getih kutah lambah-lambah. (Jumedhor ing Malem Takbiran, 2016: 84)

Cuplikan ukara ing ndhuwur nuduhake yen tumindak kadurjanan nerak kasusilan kang wis ditindakake dening paraga Ming, ngakibatake cilaka marang awake dhewe jalaran wis mabuk lan nggawe rusuhe masyarakat. Kadadeyane dumadi nalika Ming mlayu, dheweke langsung nyaut sepedha motore kancane jalaran keweden ditembak pulisi. Tanpa ngurubake lampune, Ming sing lagi mabok nyetir karo sleyat-sleyot.

Saka arah sing lelawanan ana iring-iringan mobil lagi ngadani takbir keliling. Kanggo ngindari tabrakan, Ming mbanting setir mangiwa. Cilakane montore Ming bablas nyantap gardhu, Jumedher swarane, sirahe Ming natap lingire tembok gardhu nganti getihe ngalambah-lambah. Emane para warga sing meruhi kadadeyan kasebut ora ana sing gelem nulung. Bab kasebut bisa dadi bukti yen sajrone cerkak *Jumedhor ing Malem Takbiran* iki tumindak kadurjanan nerak kasusilan mligine mabuk-mabukan sing ditindakake dening paraga Ming wis ngakibatake awake dhewe cilaka.

Mlebu Bui

Mlebu bui minangka akibat kang bisa dialami dening sawijine pawongan kang wis nindakake tumindak kadurjanan. Anane tumindak kadurjanan iki mujudake tumindak kang wis nerak norma lan ukum, banjur sapa wae bisa dilebokake menyang bui. Tumindak kadurjanan kang wis ngakibatake dheweke nganti mlebu bui uga bisa ditemokake sajrone cerkak *Preman anggitane Tiwiek SA*. Kabukti saka cuplikan ukara ing ngisor iki.

Dheweke ketangkep masa nalika nyolong sepedha montor neng tangga desa. Aja enggal ketekan pulisi, ayak bae nyawane oncat merga dihakimi masa. Saka tumindake iku Ming dipatrapi paukuman karotengah taun. (Jumedhor ing Malem Takbiran, 2016: 82)

Gegambaran akibat tumindak kadurjanan kang wis ditindakake dening Ming sajrone cuplikan kasebut yaiku mlebu bui. Tumindak kang wis ditindakake Ming mujudake nerak norma lan ukum kang ana. Kanthi nyolong sepedha neng tangga desa, kamangka Ming pikoleh patrapi ukuman kriminal. Ukuman kriminal iki kanthi wujud mlebu bui. Jlentrehan bukti yen dheweke mlebu bui bisa dideleng ana ing pungkasane cuplikan ing ndhuwur, yaiku pikoleh paukuman karotengah taun. Tegese tumindak kadurjanan kang wis nerak ukum lan norma bisa oleh ganjaran awujud mlebu bui.

Akibat Tumrap Kulawarga

Cilaka tumrap kulawarga mujudake salah sawijine piwales saka tumindak kadurjanan kang dialami dening pawongan liya mligine kulawarga. Akibat tumindak kadurjanan dening paraga mligine cilaka tumrap kulawarga bisa kaperang dadi loro yaiku ngrugekake bandha, lan digethingi wong liya. Luwih cethane bisa dideleng ana ing ngisor iki.

Rugi Bandha

Tumindak kadurjanan uga ngakibatake cilaka tumrap kulawarga, salah sawijine yaiku ngrugekakake bandha. Wujud bandha salah

sawijine yaiku kayata dhuwit, barang kang nduweni rega lan bisa diitung. Akibat ngrugekake bandha sawise nindakake tumindak kadurjanan bisa dideleng ana ing cerkak *Preman anggitane Tiwiek SA*. Kabukti saka cuplikan ukara ing ngisor iki.

Sore iku, nalika wong-wong kang njago Adiwaseso teka ing omahe Edy Kisut saprelu njaluk nang-nangane, mung kasil nemoni bojone. Cilakane, bojone Edy Kisut kandha ora ngreti menyang ngendi lungane sing lanang. Tundhone bab kasebut nylomot kanepsone wong-wong. Salah siji ana sing *anarkis*, wusana ditiru liyane lan sasat mung sapanginang omah tembok cilik prasaja iku ajur. (Banyon, 2016: 9)

Cuplikan ukara ing ndhuwur nuduhake yen tumindake paraga Edy Kisut kang wis ngapusi lan minggat nggawa mlayu dhuwite wong akeh kasebut nuwuhake akibat kang ndadekake kulawargane cilaka. Sore iku wong-wong kang njago Adiwaseso mara menyang omahe Edy Kisut lan njaluk dhuwit nang-nangane malah ora ketemu karo dheweke. Sing ditemoni namung ana bojone lan kandha yen ora ngreti menyang ngendi lungane Edy Kisut. Wong-wong rumangsa diapusi dening Edy Kisut, banjur ana pawongan sing tumindak anarkis lan ditiru wong-wong liyane nganti omah tembok sing cilik prasaja ajur jalaran saka kanepsone wong-wong lan amukane masyarakat. Bab kasebut bisa dadi bukti yen sajrone cerkak *Banyon* iki tumindak kadurjanan ngapusi sing ditindakake dening paraga Edy Kisut wis ngakibatake kulawargane cilaka mligine kerugian bandha kang arupa omah.

Digethingi Wong Liya

Tumindak kadurjanan ndadekake cilaka tumrap awake dhewe uga kanggo wong liya. Salah sawijine akibat tumindak kadurjanan uga ngakibatake cilaka tumrap kulawarga, mligine yaiku digethingi wong liya. Digethingi wong liya sawise nindakake tumindak kadurjanan bisa dideleng ana ing cerkak *Preman anggitane Tiwiek SA*. Cuplikan kaya ing ngisor iki.

Sasuwene neng ngomah pagaweyane mung gembyukan lan mabuk-mabukan. Malah kerep bae narjet wong liwat dijaluki dhuwit kanggo suku miras. Yen ora entuk njur ngamuk, balane brekasakan ngebyuk. Tumindak kasebut ndadekake masyarakat dadi resah. Tundhone njur nuwuhake rasa gething kepati marang Ming, sing imbase nyiprati Pak Lan Mbok Kadim. (Jumedhor ing Malem Takbiran, 2016: 81)

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake yen gegambaran akibat tumindak kadurjanan kang

ditindakake dening paraga Ming. Ming kang wis nerak norma kanthi wujud mabuk-mabukan lan njaluki dhuwit marang wong liya, ndadekake kulawargane Ming ngrasakake yen digethingi karo wong liya. Rasa kang ora jenjem dening masyarakat iki ndadekake rasa kang ora seneng marang kaluwargane Ming. Tangga-tanggane ora seneng ora seneng karo tumindak kang wis ditindakake karo paraga Ming, dheweke seneng omben-omben lan dadi rusuhe warga.. Apa maneh dheweke uga wis kabukten nyolong sepedha kang ndadekake Ming dikunjara. Tegese saka tumindak kadurjanan kang wis ditindakake Ming, ndadekake kulawargane pikoleh ganjaran kanthi wujud gethingan saka warga liyane.

Akibat Tumrap Masyarakat

Akibat tumindak kadurjanan dening paraga mligine cilaka tumrap masyarakat bisa kaperang dadi loro yaiku rasa kuwatir lan kerugian bandha. Luwih cethane bisa dideleng ana ing ngisor iki.

Rasa Kuwatir

Rasa kuwatir mujudake rasa kanthi was-was utawa ora jenjem. Senajan cilaka tumrap masyarakat kanthi wujud rasa kuwatir ora bisa didelok kanthi nyata, nanging ndadekake wong liya nduweni rasa kang ora tentrem. Akibat kang ditindakake sawise tumindak kadurjanan bisa dirasakake kanthi anane psikologis, nanging ndadekake prakara sajrone hubungan antara warga kang ora tentrem. Rasa kuwatir tumrap masyarakat sawise sawijine warga nindakake tumindak kadurjanan bisa dideleng ana ing cerkak Preman anggitane Tiwiek SA. Cuplikane kaya ing ngisor iki.

Jeneng Ming dadi kondhang dadakan. Kondhang kadidene raja preman sing diwedeni awit seneng gawe onar lan kerusuhan. Wong lelungan wanci bengi ora wani ijen-ijen, kuwatir dicegat lan ditarget balane Ming. Sing nggumunake, pehak keamanan kok ya tenang-tenang bae, sajak ora tanggap. (Jumedhor ing Malem Takbiran, 2016: 81)

Cuplikan ing ndhuwur nuduhake yen gegambaran akibat tumindak kadurjanan kang ditindakake dening paraga Ming. Ming kang wis kawentar minangka warga kang biasa nggawe onar ndadekake rasa kuwatire para warga. Masyarakat ngalami rasa kang ora jenjem karo apa sing ditindakake dening Ming. Bisa kabukten yen akibat tumindak kadurjanan ora mung dirasakake tumrap awake dhewe, kulawarga nanging uga tumrap masyarakat. Senajan rasa cilaka ora langsung dirasakake kerugiane nanging rasa kuwatir ndadekake anane kerugian moril. Tegese, yen kerugian bisa dirasakake kanthi psikologise masyarakat lan ndadekake hubungan antara warga ora tentrem.

Rugi Bandha

Tumindak kadurjanan uga ngakibatake cilaka tumrap masyarakat, salah sawijine yaiku ngrugekakake

bandha. Wujud bandha salah sawijine yaiku kayata dhuwit lan barang kang nduweni rega kang bisa diitung. Ngrugekake bandha tumrap masyarakat sawise sawijine pawongan nindakake tumindak kadurjanan bisa dideleng ana ing cerkak Preman anggitane Tiwiek SA. Cuplikane kaya ing ngisor iki.

Wadhuh, priye iki? Sida dadi pangewan-ewan tenan rasane! Nanging ora, Edy Kisut emoh dadi pangewan-ewan. Mula sadurunge kadadeyan nggegirisi iku dumadi, dheweke gawe putusan nekad. Minggat! Mesthi bae dhuwit rongatus yuta sing dipendhem ing beras katut digawa. (Banyon, 2016: 7-8)

Cuplikan ukara ing ndhuwur nuduhake akibat kang ditandang masyarakat saka tumindak kadurjanane Edy Kisut. Edy Kisut yaiku pawongan kang wis nindakake kadurjanan ngapusi wong akeh. Wong-wong sing padha melu toh-tohan ngalami kerugian bandha arupa dhuwit. Jalaran Edy Kisut kalah toh-tohan, dhuwit kasebut wis digawa mlayu minggat karo Dheweke. Edy Kisut wis ngapusi wong akeh, ditindakake tumindak kadurjanan kasebut amarga ora pengin dadi pangewan-ewane masyarakat.

PANUTUP

Dudutan

Adhedhasar andharan saka asile analisis data kang wis ditindakake ing bab sadurunge sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA kanthi tintingan sosiologi sastra bisa didudut telung perangan. Perangan sepisan yaiku gegambaran ngenani tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA kang diteliti kanthi tintingan sosiologi sastra. Perangan sepisan kaperang dadi rong bab yaiku 1) kadurjanan kanggo kaperluan pribadi, kang bisa kaperang maneh dadi lima yaiku, (a) toh-tohan, (b) apus-apus, (c) nerak kasuilan, (d) ngancam, lan (e) korupsi; 2) kadurjanan kanggo kaperluan kelompok, bisa kaperang dadi loro yaiku, (a) ngrampog, (b) tawuran. Gegambaran kadurjanan kang kinandhut sajrone Antologi Cerkak *Preman* mau mujudake kaca pangilon marang kadadeyan kang nyata ing urip bebrayan.

Kapindho, panliten iki njlentrehake ngenani faktor panyebab tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* kaperang dadi rong bab yaiku, 1) faktor saka sanjabane dhiri pribadi (eksternal), kang bisa kaperang maneh dadi loro yaiku, (a) faktor ekonomi, (b) faktor lingkungan; 2) faktor saka dhiri pribadi (internal), kang bisa kaperang maneh dadi papat yaiku, (a) emosi, (b) frustrasi (c) kabutuhan seksual lan (d) pendhidhikan. Ing kene bisa dideleng yen anane tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* iki nduweni faktor-

faktor maneka werna kang nyebabake tumindak duraka kasebut.

Katelu, andharan sing pungkasan panliten iki njlentrehake ngenani akibat saka tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* kaperang dadi telung bab yaiku, 1) tumrap awake dhewe, bisa diperang maneh dadi telu yaiku, (a) apes, (b) mlebu bui; 2) tumrap kulawarga, bisa diperang maneh dadi loro yaiku, (a) rugi banda lan (b) digethingi wong liya; 3) tumrap wong liya, bisa diperang maneh dadi loro yaiku, (a) rasa kuwatif lan (b) rugi banda. Akibat kang diasilake saka tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* iki bisa dideleng yen ora mung akibat kang ala, nanging uga ana saperangan akibat becik kang ndadekake saperangan wong tumuju dalan kang luwih becik.

Saka andharan ing ndhuwur kanthi telung perangan kasebut bisa dingretni yen tumindak kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* anggitane Tiwiek SA nduweni maneka gambaran. Gegambaran kadurjanan kasebut mujudake kaca pangilon tumrap kadadeyan kang nyata sajrone urip bebrayane masyarakat saiki, amarga kadurjanan bisa ditindakake ana ing ngendi wae lan bisa dideleng saben detik, menit lan jam ing ndonya iki. Mligine ing babagan toh-tohan, ngapusi wong liyan, nerak kasusilan, ngamcam, korupsi, ngrampong lan tawuran. bab kasebut biasane tuwuh amarga anane maneka bab sing bisa nyurung utawa njalari paraga nindakake kadurjanan kayata faktor ekonomi, faktor lingkungan, emosi, frustasi, kabutuhan seksual utawa kabutuhan batin sing diduweni paraga lan faktor pendhidhikan. Ngasilake akibat kang ala, tumrap awake dhewe, tumrap kulawarga lan tumrap masyarakat sing kudu ngrasakake akibat saka tumindak kadurjanan.

Pamrayoga

Panliten iki mujudake panliten kang isih adoh saka kasampurnan. Ana perangan-perangan kang isih durung bisa kawedhar kanthi gamblang. Tintingan sosiologi sastra kang digunakake kanggo nemokake kadurjanan sajrone Antologi Cerkak *Preman* luwih nggayutake tumrap maneka werna kanyatan kang ana sajrone bebrayan. Panliten ngenani kadurjanan isih prelu ditindakake kanggo mangerteni pangrembakane tema-tema durjana sajrone riptan sastra mligine sastra Jawa modern.

Panliten bab kadurjanan sajrone genre sastra mligine sastra Jawa modern isih prelu ditindakake kanggo ngretni maneka riptan sastra kang ngandhut kadurjanan sajrone jinis-jinis genre sastra. Saben riptan sastra mujudake kaca pangilon marang kadadeyan kang nyata ing urip bebrayan. Mula saka kuwi, kanthi diteliti lan dianalisis nduweni pamrayoga kang gegayutan karo panliti sabanjure, sarta pamaca. Tumrap panliti sabanjure,

kadurjanan sajrone antologi cerkak bisa ditindakake kanggo mangerteni wujud kadurjanan kang digunakake dening sawijine panganggit tartamtu. Asile panliten iki bisa didadekake bahan rujukan sajrone pasinaon sastra. Turmrap pamaos asile panliten iki kaajab bisa digunakake minangka sarana kanggo njembarake kawruh ngenani kadurjanan sajrone antologi cerkak kanthi tintingan sosiologi sastra.

KAPUSTAKAN

- Abdulsyani, 1987. *Kejahatan dan Penyimpangan Suatu Perspektif Kriminologi*. Jakarta: Bina Aksara
- Damono, Sapardi Djoko. 1978. *Sosiologi Sastra*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan
- Darni, 2015. *Kekerasan Terhadap Perempuan dalam Fiksi Jawa Modern*. Surabaya: Bintang
- Diniati, Sari Eka. 2016. *Kadurjanan sajrone crita rakyat Lebur ing Borobudur anggitane Hastarahardjo: Tintingan Sosiologi Sastra*. Skripsi ini tidak diterbitkan. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Endraswara, Suwardi. 2008. *Metode Penelitian Sastra: Epistemologi, Model, Teori, dan Aplikasi*. Yogyakarta: media Pressindo
- Faruk. 2013. *Pengantar Sosiologi Sastra dari Strukturalisme Genetik Sampai Pos Modernisme*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar Offset
- Hardjana, Andre. 1994. *Kritik Sastra: Sebuah Pengantar*. Jakarta: Gramedia
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kesusastraan Jawa Modern*. Jakarta: Pusat Pengembangan dan Pembinaan Bahasa Depdikbud.
- Jayanti, Evi Tri. 2014. *Kadurjanan ing Jagading Jurnalisme sajrone Novel Sang Pangeran Pati anggitane Fitri Gunawan: Tintingan Sosiologi Sastra*. Skripsi ini tidak diterbitkan. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Kartono, Kartini. 2001. *Patologi Sosial*. Jakarta: Rajawali Pers
- Luxemburg, Jan Van, dkk. 1989. *Pengantar Ilmu Sastra*, diterjemahkan oleh Dick Hartono. Jakarta: Gramedia
- Moleong, Lexy J. 2008. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: Remaja Rosdakarya.
- Nadzirah, Ainin. 2015. *Kadurjanan sajrone Novel Dahuru ing Loji Kepencil anggitane Suparto Brata: Tintingan Psikologi Sastra*. Skripsi ini tidak diterbitkan. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.
- Nurgiyantoro, Burhan. 2009. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gajahmada University Press
- Poerwadaminta, W.J.S. 1939. *Baosastra Djawa*. Batavia: J.B. Wolters' Uitgevers Maatschappij.
- Pradopo, Rachmad Djoko. 2003. *Prinsip Kritik Sastra*. Yogyakarta: Gajahmada University Press
- Purnomo, Bambang. 2013. *Filologi dan Studi Sastra Lama*. Surabaya: Perwira Media Nusantara.

- Rass, J.J. 1985. *Bunga Rampai Sastra Jawa Muktakhir*. Jakarta: Grafiti Press
- Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Paradigma Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Ratna, Nyoman Kutha. 2012 (cetakan xi). *Teori, Metode, dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Belajar.
- SA, Tiwiek. 2016. *Antologi Crita Cerkak Preman*. Tulungagung: Paramarta
- Semi, M. Atar. 2012. *Metode Penelitian Sastra*. Bandung: Angkasa
- Sugiyono. 2013. *Memahami Penelitian Kualitatif*. Bandung: Alfabeta
- Soekanto, Soerjono. *Sosiologi Sastra Pengantar*. Jakarta: Rajawali Press 2012
- Wellek, Rene dan Austin Werren. 2014. *Teori Kesusastraan*, Jakarta: Gramedia
- Wulandari, Dyah Tri. 2015. *Miyak Kadurjanan Sajrone Cerbung Getih Sri Panggung anggitane Kukuh S. Wibowo: Tintingan Struktural*. Skripsi ini tidak diterbitkan. Surabaya: Universitas Negeri Surabaya.

